

Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar

Zangezur Corridor and Alternative Solutions: Risks, Threats, and Opportunities for Türkiye

Hakan Dumlu¹, Güngör Şahin²

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hakan Dumlu (Araştırma Görevlisi),
İstanbul Beykent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü (İngilizce),
İstanbul, Türkiye
E-posta: hakandumlu@beykent.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4172-3603

²Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi (MSÜ),
Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik
Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0001-6296-8568

Başvuru/Submitted: 23.05.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:

24.06.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:

08.07.2024

Kabul/Accepted: 09.07.2024

Atıf/Citation: Dumlu, H., Şahin, G. Zangezur
Corridor and Alternative Solutions: Risks,
Threats, and Opportunities for Türkiye. *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
13, 2 (2024): 169-194.
<https://doi.org/10.26650/jes.2024.1488591>

ÖZ

İkinci Karabağ Savaşı'ndan önce Tovuz bölgesine yönelik saldırılar, hem Azerbaycan hem de Türkiye için ciddi bir uyarı olmuştur. Azerbaycan'ın Batı'ya açılan kapısı Tovuz'un jeopolitik ve jeoekonomik bakımdan gösterdiği hassasiyet, Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine doğrudan bağlayacak başka bir koridorun hayati bir gereklilik olduğunu ispatlamıştır. Nitekim Türkiye ve Azerbaycan, ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri'ye Zengezur Koridoru'nun açılması hususunu kaydettirerek stratejik bir hamle yapmıştır. Böylece Türkiye, sonunda bölgesel büyük güç olacağı bir yola girmiştir. Bu çalışmada Zengezur Koridoru ve ona alternatif olarak tasarlanan çözümler incelenmiştir. Bu suretle meselenin siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel boyutlarının gösterilmesi amaçlanmıştır. Çalışma boyunca "Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma çabasına nasıl katkı sağlar?" sorusuna yanıt aranmıştır. Bu soru, bölümlerdeki yardımcı sorularla desteklenmiştir. Bu doğrultuda Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde tahlil edilerek Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar tespit edilmiştir. Bu bakımdan çalışma, hem özgün hem de kapsamlı bir değerlendirme içermektedir. Sonuç itibarıyla Zengezur Koridoru'nun, taşıdığı bazı risklere rağmen Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmasına daha fazla katkı sağlayacağına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Nitekim bu koridor vasıtasıyla Türkiye, Güney Kafkaslar'daki siyasi gücünü pekiştirecektir. Öte yandan bu suretle tarihî rakibi İran'ı devre dışı bırakarak bölgedeki ekonomik nüfuzunu temin edebilecektir. Bu sırada Ermenistan'ı da baskılayarak mutedil bir tutum belirlemeye ve iş birliği yapmaya zorlayacaktır. Son olarak Azerbaycan ile mevcut kültür birliğini tahkim etmekle kalmayacak; bunun yanı sıra Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan ile mevcut tarihî bağlarını çeşitlendirmeye imkân bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zengezur Koridoru, Aras Koridoru, Barış Kavşağı Projesi, Güney Kafkaslar, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Türk Dış Politikası, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

ABSTRACT

The attacks on the Tovuz region before the Second Karabakh War have been a serious warning for both Azerbaijan and Türkiye. The geopolitical and geoeconomic sensitivity of Tovuz, Azerbaijan's gateway to the West, has proven

that another corridor that will directly connect Azerbaijan and Türkiye is a vital necessity. As a matter of fact, Türkiye and Azerbaijan have made a strategic move by including the opening of the Zangezur Corridor in the Tripartite Declaration that ensured the ceasefire. Thus, Türkiye has embarked on a path to eventually become a regional great power. In this study, the Zangezur Corridor and the solutions designed as alternatives to it have been examined. By this means, it has been aimed to show the political, military, economic, and cultural dimensions of the issue. Throughout the study, the question “How do the Zangezur Corridor and its alternatives contribute to Türkiye’s efforts to become a regional great power?” has been explored. This question has been supported by subsidiary questions in the chapters. In this context, the Zangezur Corridor and its alternatives have been analyzed within the framework of the Regional Security Complex Theory, identifying the risks, threats, and opportunities for Türkiye. In this respect, the study includes both an original and a comprehensive evaluation. As a result, it has been found that, despite some risks, the Zangezur Corridor will contribute more to Türkiye’s aspiration to become a regional great power. As a matter of fact, through this corridor, Türkiye will strengthen its own political power in the South Caucasus. On the other hand, in this way, Türkiye will be able to ensure its economic influence in the region by eliminating its historical rival Iran. Meanwhile, Türkiye will pressure Armenia and force it to adopt a moderate attitude and cooperate. Finally, Türkiye will not only strengthen the existing cultural unity with Azerbaijan, but will also have the opportunity to diversify its existing historical ties with Turkistan by opening to the Caspian Sea.

Keywords: Zangezur Corridor, Aras Corridor, The Crossroads of Peace, South Caucasus, Türkiye, Azerbaijan, Armenia, Turkish Foreign Policy, Regional Security Complex Theory

EXTENDED ABSTRACT

The illegitimate separatist authority, which maintained its de facto existence for 30 years under the shadow of the Armenian occupation in Karabakh, has been at the very center of the Russia-Armenia-Iran encirclement that is trapping Azerbaijan. In this respect, the energy and transportation lines opening towards the West passing through the Tovuz region of Azerbaijan can be considered as the breaking point of the encirclement. The attacks against this region, which occurred on the eve of the Second Karabakh War, have posed a vital danger to the national security of Azerbaijan. For this reason, Baku, with the unlimited support of Ankara, has launched military operations to save Karabakh from occupation. In this process, the two allies have realized the importance and sensitivity of the Tovuz region. As a matter of fact, in the ceasefire agreement signed after the Karabakh Victory, Azerbaijan’s diplomatic success has enabled the creation of an alternative route to this region.

In this study, the reflections of Türkiye’s effort to become a regional great power in the South Caucasus have been analyzed with the Regional Security Complex Theory (RSCT) and the importance of the Zangezur Corridor in this context has been shown. First of all, the question that “How can Türkiye become a regional great power?” has been answered on a theoretical basis. Türkiye, which is described as an insulator state according to RSCT, has increased its influence in the South Caucasus during and after the Second Karabakh War and has embarked on a path to eventually become a regional great power. In response, Iran, Türkiye’s historical rival in the region, and Armenia, which owes its existence to its hostile policies against Türkiye, have begun to act together in the South Caucasus. For these reasons, the boundaries between security complexes have begun to be eroded. Türkiye, which has increased its influence in the South Caucasus thanks to the strategic partnership it has established with Azerbaijan, has

ceased to be an insulator state. In the coming period, it will be the most important actor in the region through the Zangezur Corridor.

The Zangezur Corridor is of vital importance for Türkiye to become a regional great power. In this context, the question that “Why do Türkiye and Azerbaijan insist on opening the Zangezur Corridor?” has been given an answer with a historical perspective. In its effort to become a regional great power, Türkiye has managed to penetrate the South Caucasus thanks to the military and diplomatic support it provided to Azerbaijan during and after the Second Karabakh War. As a matter of fact, the Shusha Declaration signed with Azerbaijan has reinforced Türkiye’s power in the region. Moreover, even though Türkiye was not among the parties to the ceasefire agreement, it has legitimized its demand for the opening of the Zangezur Corridor by this means. In this respect, the Zangezur Corridor, designed as an alternative to the route in Tovuz, is likely to be another breaking point of the encirclement that is trapping Azerbaijan. Because, thanks to this corridor, Azerbaijan will be directly connected to Türkiye via roads and railways. However, Armenia and Iran, on both sides of the corridor, have interpreted this plan in line with their own geopolitical interests and have produced alternative solutions.

As an alternative to the Zangezur Corridor, Iran has proposed the Aras Corridor; Armenia, on the other hand, has come up with the Crossroads of Peace Project. These alternatives need a comprehensive comparison in line with Türkiye’s aim of becoming a regional great power. As a matter of fact, in this study, the question that “What are the political, military, economic, and cultural dimensions and effects of the Zangezur Corridor and its alternatives?” has been answered. As a result, it has been determined that the Zangezur Corridor will be more beneficial for Türkiye than its alternatives, despite some of the political and military risks it carries. Because through this corridor, Türkiye will strengthen its own political power in the South Caucasus. On the other hand, in this way, Türkiye will be able to ensure its economic influence in the region by eliminating its historical rival Iran. Meanwhile, Türkiye will pressure Armenia and force it to adopt a moderate attitude and cooperate. Finally, Türkiye will not only strengthen the existing cultural unity with Azerbaijan, but will also have the opportunity to diversify its existing historical ties with Turkistan by opening to the Caspian Sea. It has been anticipated that, given these conditions, Türkiye could emerge as a regional great power. Indeed, the guiding question of the study, “How do the Zangezur Corridor and its alternatives contribute to Türkiye’s efforts to become a great power?” has been comprehensively addressed. Thus, the hypothesis formulated as “The Zangezur Corridor, despite some risks it carries, will contribute more to Türkiye’s emergence as a regional great power” has been tested and validated based on the findings obtained.

In this study, regional and global actors have been examined under the guidance of the following questions: What are the interests and priorities of these actors? What are their political, military, economic, and cultural power and influence? What strategies and policies do they implement in this context? Firstly, Iran, Türkiye’s historical rival in the region, opposes the Zangezur Corridor in the South Caucasus due to both internal and external reasons, aiming to prevent the emergence of Turkish influence. Among the internal reasons are the “Iran-Turan”

rivalry, which persists in the political subconscious of Iranian leaders, and the Iranian Turks, who are perceived as a serious threat in this context. One of the external reasons is the potential establishment of good relations between Ankara and Tel Aviv through Baku, while another is Moscow's dominance over Iran's foreign policy. Indeed, Russia regards the South Caucasus as its sphere of influence. Furthermore, although Russia may tolerate Türkiye's influence in the South Caucasus to some extent, it will not consent to any further steps towards Turkistan, as it also views this region as within its sphere of influence. On the other hand, Armenia, as the defeated state, is persistently resisting and refusing to fulfill its commitments. It hopes to alleviate its isolation in the region by gaining support from Western powers. However, as the West, unable to intervene in the Second Karabakh War and the ceasefire process, has lost its influence in the South Caucasus in favor of Türkiye and Russia.

Giriş

Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtarıldığı sürecin işaret fişegi, 12 Temmuz 2020'de atılmıştır. Bu tarihte meydana gelen Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine yönelik saldırılar, Karabağ'daki gayrimeşru yönetimin ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturduğunu göstermiştir. Zira Rusya, Ermenistan ve İran kışkacına hapsolmuş Azerbaycan için Tovuz bölgesi, Batı'ya açılan bir kapı mahiyetindedir. Nitekim Avrupa'ya uzanan enerji ve ulaşım hatları bu bölgeden geçmektedir. Bu bakımdan Tovuz'a yönelik saldırılar, bir tesadüf eseri değildir. Buna karşılık olarak Ankara'nın sınırsız desteğini de alan Bakü, 27 Eylül-10 Kasım 2020 arasında 44 gün boyunca sürdürdüğü İkinci Karabağ Savaşı neticesinde Yukarı Karabağ'ın çevresindeki yedi bölgeyi işgalden kurtarmıştır. Yukarı Karabağ'ın kurtuluşu ise Rusya'nın arabuluculuğuyla ilan edilen ateşkes yüzünden ertelenmiştir.

Türkiye ve Azerbaycan, Tovuz'daki enerji ve ulaşım hatlarına yönelik beliren tehdidin farkına vararak bu güzergâha bir alternatif oluşturmayı tasarlamıştır. Nitekim ateşkesin ilan edildiği 10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan Üçlü Bildiri¹ ile bu tür bir tasarı kayda geçmiştir. Buna göre Azerbaycan ile onun eksklav² toprağı Nahçıvan arasında bir koridor açılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu koridorun kara ve demir yoluyla Zengezur bölgesini aşarak Türkiye'ye ve dolayısıyla Avrupa'ya uzanması öngörülmüştür. Ancak Zengezur Koridoru, Ermenistan topraklarından geçeceği için egemenlik tartışması yaratmıştır. Üstelik İran'ın jeopolitik hedeflerine ulaşmasını engelleyerek bölgesel gücünü zayıflatacak niteliktedir. Öte yandan Orta Koridor'un bir parçası hâline gelmesi öngörülen bu koridor, Rusya'nın Avrasya coğrafyasındaki siyasî ve ekonomik tahakkümünü de kırabilecektir.

Bu çalışmada Zengezur Koridoru ve ona alternatif olarak tasarlanan çözümler incelenmiştir. Bu suretle meselenin siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel boyutlarının gösterilmesi amaçlanmıştır. Çalışma boyunca “Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma çabasına nasıl katkı sağlar?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu soru, bölümlerdeki yardımcı sorularla desteklenmiştir. Bu doğrultuda Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT) çerçevesinde tahlil edilerek Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar tespit edilmiştir. Bu bakımdan çalışma, hem özgün hem de kapsamlı bir değerlendirme içermektedir. Bu kapsamda “Zengezur Koridoru, taşıdığı bazı risklere rağmen Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmasına daha fazla katkı sağlayacaktır.” şeklinde oluşturulan hipotez sınanmıştır.

Birinci bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesi BGKT ile çizilmiştir. BGKT'ye göre Türkiye, çevresindeki bölgesel güvenlik kompleksleri arasında bir yalıtılan devlet olarak nitelendirilmiştir. Ancak Türkiye'ye yakıştırılan bu yalıtıklılık, özellikle son yıllarda sorgulanmaya muhtaç hâle

1 Üçlü Bildiri'nin metni için bkz. “Azerbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı”, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, 10 Noyabr 2020, <https://president.az/az/articles/view/45923> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].

2 Bir ülkeye siyasî olarak bağlı olmasına rağmen coğrafi olarak bağlı olmayan toprak parçası.

gelmiştir. Zira Türkiye, bölgesel büyük güç olmaya namzet bir ülkedir.³ Bu bölümde, “Türkiye, nasıl bölgesel büyük güç olabilir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Türkiye, özellikle son yıllarda “bir millet, iki devlet” anlayışının bir gereği olarak Güney Kafkaslar’da Azerbaycan ile beraber hareket etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin bölgesel büyük güç olma çabası, bu çalışmanın temel varsayımı olarak belirlenmiştir. Bu temelde Türkiye’nin, tarihi rakibi İran’a karşı bir üstünlük kurabilmesi için Zengezur Koridoru bir köprübaşı olarak görülmektedir. Zira böylece Azerbaycan ve ötesindeki Türk Dünyası’na doğrudan kavuşabilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Zengezur Koridoru’nun Türkiye ve Azerbaycan için stratejik önemi, tarihsel perspektifle aktarılmıştır. Bu bölümde “Türkiye ve Azerbaycan, Zengezur Koridoru’nun açılması hususunda niçin ısrar etmektedir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bağlamda evvela Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinin kurtuluşu incelenmiştir. İkinci Karabağ Savaşı’nın arifesinde meydana gelen Tovuz bölgesine yönelik saldırıların, yalnızca Azerbaycan’ın ulusal güvenliğini değil; aynı zamanda Türkiye’nin de bölgesel çıkarlarını tehdit ettiği savunulmuştur. Bu doğrultuda Azerbaycan’ın başta Türkiye olmak üzere Batı ile bağlantısını sağlayan Tovuz’daki enerji ve ulaşım hatlarının taşıdığı jeopolitik ve jeoekonomik öneme değinilmiştir.⁴ Daha sonra, Ermenistan’ın sürekli tehdit ettiği Tovuz bölgesine alternatif bir güzergâh olarak Zengezur Koridoru’nun tasarlandığı iddia edilmiştir.

Üçüncü bölümde, Zengezur Koridoru ve alternatifleri birçok boyutuyla ele alınarak Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar sıralanmıştır. BGKT’nin uygulandığı bu bölümde, “Zengezur Koridoru ve alternatiflerinin siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel boyutları ve etkileri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bölümdeki kapsamlı değerlendirmelere dayanılarak Türkiye’nin bölgesel büyük güç olmak için Zengezur Koridoru’nu taşıdığı risklere rağmen tercih etmesinde yarar görülmüştür.

Dördüncü bölümde, Zengezur Koridoru ve alternatifleriyle ilgili Güney Kafkaslar’daki bölgesel ve küresel aktörler tespit edilmiştir. Ardından belli başlı sorular yardımıyla temel düzeyde bir analiz yapılmıştır: Bu aktörlerin çıkarları ve öncelikleri nelerdir? Siyasî, askerî, ekonomik, kültürel güç ve etkileri nelerdir? Bu bağlamda uyguladıkları strateji ve politikalar nelerdir? Sonuç itibarıyla Zengezur Koridoru, alternatiflerine ilgi duyan bölgesel ve küresel aktörlerin Güney Kafkaslar’daki amaçları da hesaba katıldığı takdirde Türkiye’nin ulusal güvenliğine ve bölgesel çıkarlarına daha uygun bulunmuştur.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın araştırma sorusu ve alt bölümlerdeki destekleyici sorulardan elde edilen bulgular sıralanarak hipotezin geçerliliği sınanmıştır. Ardından bu temelde geleceğe dair bölgesel ve küresel beklentilerden söz edilmiştir. Son olarak bölgesel ölçekli bu çalışmayı tamamlayacak bir küresel ölçekli çalışmanın lüzumu vurgulanarak araştırmacılar bu doğrultuda teşvik edilmiştir.

3 Barry Buzan, Ole Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security* (New York: Cambridge University Press, 2003).

4 Mehmet Çağatay Güler, “Tovuz Sınırında Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Çatışma”, *SETA Perspektif*, S. 292 (Temmuz 2020).

1. Kuramsal Çerçeve: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Soğuk Savaş'ın sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılınca uluslararası sistemdeki ideolojik çatışma da sona ermiştir. Böylece iki kutuplu sistem giderek çok bölgeli bir sisteme dönüşürken küresel güçlerin bölgesel büyük güçlere yönelik ilgisi de nispeten azalmıştır. Bu hâl ve şartlar, küçük ve orta büyüklükteki devletlere bölgesel bağlamda bir özerklik kazandırmıştır.⁵ Nitekim bu devletler için güvenlik meseleleri, aynı bölgeyi paylaştıkları diğer devlet ya da devletlerle bağlantılı olmaya başlamıştır. Barry Buzan'ın bu öncüllere dayanarak geliştirdiği Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'ne (BGKT) göre komşu devletlerin olası niyetleri, ulusal güvenlik sorunlarını belirlemektedir.⁶

Türkiye, BGKT'ye göre yalıtkan devlet olarak sayılmıştır. Zira imparatorluk bakiyesi Balkan ve Orta Doğu devletlerinin oluşturduğu iki farklı bölgesel güvenlik kompleksini birbirinden ayırmaktadır.⁷ Ancak bir yalıtkan devletin çevresinde oluşmuş farklı komplekslerdeki aktörler, stratejik olarak birlikte hareket edebilirlerse bu komplekslerin sınırları da aşınabilmektedir. Böyle bir durumda, BGKT'ye göre Türkiye'ye yakıştırılan yalıtkanlık da sorgulanacaktır. Zira Türkiye, gerçekten de iddia ettiği gibi bölgesel büyük güç hâline gelirse komşularının kendisine karşı birleşmesini tetikleyecektir.⁸ Nitekim Güney Kafkaslar'daki Ermenistan ile bu bölgeye nüfuz ederek bölgesel bir güç olmak isteyen İran, söz konusu Türkiye karşıtlığı olunca stratejik hedeflerini birbiriyle uyumlu hâle getirebilmektedir.

Bunların yanı sıra Türkiye'nin stratejisi de bölgesel güvenlik kompleksleriyle arasındaki sınırları aşındırmıştır. Nitekim bölgesel büyük güç olmayı hedefleyen Türkiye, yakın çevresinde yürüttüğü siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel faaliyetlerle yalıtkanlık işlevini yitirmeye başlamıştır. Özellikle İkinci Karabağ Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında Güney Kafkaslar'da gösterdiği askerî ve diplomatik varlık, bölgesel büyük güç olma iddiasını tahkim etmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Güney Kafkaslar'da İran ile örtülü bir mücadeleye tutuşmuştur. Zengezur Koridoru ise bu mücadelenin merkezinde yer almaktadır. Bu koridor sayesinde Türkiye, özellikle bölgedeki tarihî rakibi İran'a karşı bir üstünlük kurabilecektir. Bununla beraber yalnızca Azerbaycan'a değil, Türk Dünyası'na da doğrudan kavuşabilecektir.

2. Tarihsel Arka Plan

Rusların denizlere ulaşmak hususundaki tarihî emeli, Kafkaslar'ı adeta bir sıçrama tahtası olarak görmelerine sebep olmuştur. Bu doğrultuda bölgedeki Rus nüfuzu, Gürcistan'ın 1801'de Rus Çarlığı'na tâbi kılınmasıyla başlamıştır. Ardından Azerbaycan hanlıklarına göz diken Çarlık, 1805'te imzalanan Kürekçay Antlaşması ile Karabağ topraklarını kendisine bağlamıştır. Bir bütün olarak Zengezur bölgesi de tarihî Karabağ Hanlığı'nın bir parçasını teşkil etmiştir.

5 Buzan, Waever, *a.g.e.*, 17-18.

6 Güngör Şahin, "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu'nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler", *Güvenlik Stratejileri*, C. 16, S. 36 (2020): 875-876.

7 Buzan, Waever, *a.g.e.*, 392.

8 *A.g.e.*, 395.

Söz konusu antlaşma neticesinde, tarih boyunca Türk yurdu olmuş Karabağ'ın demografik yapısı ve dolayısıyla kaderinin değiştirilmesi için uygun hâl ve şartlar oluşmuştur. Zira bölgede mukim Türklerin ciddi bir bölümü, buradan göç etmeye başlamıştır.⁹

Öte yandan Azerbaycan coğrafyası, Kafkaslar'daki nüfuz mücadelesine bağlı olarak evvela 1813'te Gülistan; daha sonra 1828'de Türkmençay antlaşmaları neticesinde bölünmüştür. Böylece kuzey parçası Rus Çarlığı'nın eline geçerken güney parçası ise İran'ı yöneten Kaçar hanedanının egemenliğinde kalmıştır.¹⁰ Rus Çarlığı, Kuzey Azerbaycan'ı elinde tutabilmek için bu bölgeyi Hristiyanlaştırmaya yönelik bir siyaset gütmüştür. Bu doğrultuda başta Ermeniler olmak üzere farklı Hristiyan toplulukları Karabağ'a göç ettirmiştir.¹¹ Böylece bölgedeki Türk nüfusu, oransal olarak da azalmaya başlamıştır.

Rus Çarlığı'nın Güney Kafkaslar'daki idarî düzenlemeleri neticesinde Zengezur bölgesinin ilk defa ayrı bir kaza olarak ortaya çıkışı, 1861'e rastlamaktadır.¹² Bu bölgenin demografik yapısı, Türklerin aleyhine tedricen değiştirildiğinden ötürü etnik ve dinî gerilim de zamanla artmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında vuku bulan Bolşevik İhtilali'nin ardından Ruslar, Güney Kafkaslar'dan kısa süreliğine de olsa geri çekilmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ise bu süre zarfında bağımsızlık ilan etmiştir. Ermeniler, bu hâl ve şartlarda, Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde hak iddia etmiştir. Meydana gelen çatışmaların ardından Nahçıvan'daki Türk egemenliği tahkim edilmiştir. Ancak bu sırada Azerbaycan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilince Zengezur bölgesindeki Türk egemenliği tehlikeye düşmüştür. Sonuç itibarıyla Zengezur bölgesi, Sovyet idaresi tarafından ikiye bölünmüş ve batı parçası Ermenistan'a verilirken doğu parçası ise Azerbaycan'da bırakılmıştır (Harita 1). Böylece Azerbaycan'ın, Nahçıvan ve Türkiye ile mevcut kara bağlantısı kesilmiştir.¹³ Başka bir deyişle Anadolu, Türk Dünyası'ndan koparılmıştır.

9 Oğuz Şimşek, "Zengezur Bölgesi", *International Cappadocia Scientific Research Congress Full Text Book-II, 17 December 2021*, ed. Hüseyin Demirel (Nevşehir: IKSAD Global Publishing House, 2021), 135-136.

10 Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi, "Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 18.

11 Şimşek, a.g.m., 136.

12 Ahmet Nazmi Üste, Ülviyye Sanlı Aydın, "Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20 (Özel Sayı, 2022): 267.

13 Şimşek, a.g.m., 142.

Harita 1. Bugünkü uluslararası sınırlara göre doğu parçası Azerbaycan’da, batı parçası ise Ermenistan’da kalan Zengezur Bölgesi bir bütün olarak kırmızı renkle gösterilmiştir. Kaynak: “Zəngəzur”, *Vikipediya*, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karabakh-Map-Zangezur.svg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].

SSCB, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle 1991’de dağılmıştır. Böylece Avrasya coğrafyasında, jeopolitik güç boşlukları oluşmuştur. Geçmişte, Çarlık ve Sovyet devirlerinde, kasten yaratılmış birçok sorun ve anlaşmazlık ise bu hâl ve şartlarda yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Güney Kafkaslar’daki tarihî hak iddiaları da Karabağ’daki çatışmaları beslemiştir. Ancak Karabağ, bir bütün olarak hem Sovyet devrinde hem de ertesinde hukuken Azerbaycan’ın toprağı olarak kabul edilmiştir. Buna rağmen SSCB’nin dağılış sürecinde yayılmacı sınırlarının esiri olan Ermenistan, bu defa Yukarı Karabağ bölgesine göz dikmiştir.¹⁴

Ermenistan, SSCB’nin dağılış sürecinden istifade ederek 1988-1994 arasında meydana gelen Birinci Karabağ Savaşı’nda Yukarı Karabağ ve çevresindeki yedi bölgeyi adım adım işgal etmiştir. Azerbaycan ise gerek içteki gerekse dıştaki gelişmeler aleyhine olduğundan ötürü topraklarındaki Ermeni işgaline karşı direnememiştir. Sonraki yıllarda Karabağ sorununun diplomasi yoluyla çözülmesi için yürütülen müzakereler ise beyhûde bir çabaya dönüşmüştür.

14 Hakan Dumlu, “İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan’ın Güvenliği”, *MSÜ Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN) Bülteni*, S. 6 (Ekim 2022): 40.

Zira bu amaçla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının¹⁵ (AGİK) bünyesinde 1992’de oluşturulan Minsk Grubu, eş başkanlık görevini üstlenen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Fransa arasındaki çıkar çatışmaları sebebiyle adil ve kalıcı bir çözüm üretememiştir. Sonuç itibarıyla Yukarı Karabağ ve çevresindeki yedi bölgede yaklaşık 30 yıl boyunca devam etmiş Ermeni işgalini sonlandırmak ve böylece Karabağ bölgesinin tamamında Azerbaycan egemenliğini yeniden tesis etmek, her açıdan meşru askerî harekâtlarla mümkün olmuştur.¹⁶

İkinci Karabağ Savaşı sayesinde Karabağ kısmen kurtarılmıştır. Ancak Yukarı Karabağ’daki ayrılıkçı otorite, varlığını bir müddet daha sürdürebilmiştir. Ayrıca Ermenistan da bu bölgedeki askerî varlığını koruyarak ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri’yi ihlal etmeye devam etmiştir. Bu hâl ve şartlar sebebiyle Azerbaycan’ın egemenliğine ve siyasi birliğine yönelik tehdit, ortadan kaldırılamamıştır. Terör saldırıları kesilmemiş, Azerbaycan halkının can ve mal güvenliği temin edilememiştir. Nihayet 19 Eylül 2023’te düzenlenen teröre karşı mücadele operasyonu başta Hankendi ve Hocalı olmak üzere Yukarı Karabağ da işgalden kurtarılmıştır. Ardından Yukarı Karabağ’daki ayrılıkçı otorite, 1 Ocak 2024’e dek kendi kendisini feshedeceğini ilan etmiştir.¹⁷

Karabağ bölgesinin işgalden tamamen arındırılması, Azerbaycan’ın ulusal güvenliğini tahkim etmiştir. Ancak İkinci Karabağ Savaşı’ndan önce Tovuz bölgesine yönelik saldırılar, hem Azerbaycan hem de Türkiye için ciddi bir uyarı olmuştur. Nitekim Azerbaycan’ın Batı’ya açılan kapısı Tovuz’un jeopolitik ve jeoekonomik bakımdan gösterdiği hassasiyet, Azerbaycan ile Türkiye’yi birbirine doğrudan bağlayacak başka bir koridorun hayati bir gereklilik olduğunu ispatlamıştır.¹⁸ Bu bağlamda Azerbaycan, ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri’ye Zengezur Koridoru’nun açılması hususunu kaydettirerek stratejik bir hamle yapmıştır. Türkiye ise aslında Üçlü Bildiri’nin tarafı olmamasına rağmen Azerbaycan ile 2021’de imzaladığı Şuşa Beyannamesi sayesinde dolaylı yoldan bu meselenin bir tarafı olmuştur.¹⁹ Böylece Türkiye, sonunda bölgesel büyük güç olacağı yola girmiştir.

Ermenistan ise Zengezur Koridoru’nun açılması hususunda Üçlü Bildiri ile yüklendiği sorumluluğu yerine getirmemektedir. Bu hususu, bir egemenlik tartışmasına dönüştürmeye çabalamaktadır. Nitekim sunduğu Barış Kavşağı Projesi ile kendi tahakkümünde alternatif

15 “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Soğuk Savaş döneminde bloklar arasında düzenli diyalog zemini tesis etmek suretiyle gerginliği ve anlaşmazlık noktalarını azaltmak ve bu sayede Avrupa’da güvenliğin artırılmasını sağlamak amacıyla bir müzakere forumu ve konferanslar diplomasisi olarak ortaya çıkmıştır. Sözkonusu süreç, 1994 Budapeşte Zirvesi’nde alınan kararla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na (AGİT) dönüşmüştür.” Ayrıntılı bilgi için bkz. “Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati_agit_.tr.mfa [Erişim Tarihi: 18.05.2024].

16 Dumlu, a.g.m., 40.

17 “Unrecognized Nagorno-Karabakh statelet to cease to exist by next Jan. 1”, *Anadolu Agency*, September 28, 2023, <https://www.aa.com.tr/en/world/unrecognized-nagorno-karabakh-statelet-to-cess-to-exist-by-next-jan-1/3002766> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].

18 Güler, a.g.m., 2.

19 “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf> [Erişim Tarihi: 19.05.2024].

güzergâhlar önermiştir.²⁰ Buna rağmen Ermenistan, henüz Azerbaycan ile kalıcı bir barış antlaşması da imzalamamıştır. Öte yandan İran da Zengezur Koridoru'na alternatif bir güzergâh olarak Aras Koridoru'nu teklif etmiştir.²¹ Bölgedeki jeopolitik değişimlere razı olmayacağını bildirerek²² bu meselede göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatmıştır.

3. Riskler, Tehditler ve Fırsatlar

Zengezur Koridoru, Azerbaycan ile onun eksklav toprağı Nahçıvan'ı birbirine bağlayarak aslında Türkiye'yi de doğrudan Azerbaycan'a bağlayacaktır (Harita 2). Kara ve demiryollarının yer alacağı bu koridor, Ermenistan'ın İran ile sınır hattının Erivan denetimindeki tarafından geçecektir. Bu bakımdan Ermenistan'ın en güneyinde bulunan Sünik bölgesinin arazisi yani Batı Zengezur kullanılacaktır. Zengezur Koridoru, bölgesel öneminin yanı sıra küresel bir önem de taşımaktadır. Zira Çin'den Türkistan'a, Hazar Denizi'ne, Kafkaslar'a ve son olarak Türkiye'ye uzanan Orta Koridor'un da bir parçasını teşkil edecektir.²³

Harita 2. Zengezur Koridoru. Kaynak: TRT Haber, <https://trthaberstatic.cdn.wp.trt.com.tr/resimler/1590000/zengezur-1591891.jpg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].

- 20 “Pashinyan ready to resume rail service between Armenia, Azerbaijan, Turkey thru Crossroads of Peace Project”, *Interfax*, December 14, 2023, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/97612/> [Erişim Tarihi: 27.03.2024].
- 21 Kenan Aslanlı, “Zengezur Koridoru mu Aras Koridoru mu?”, *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*, 7 Temmuz 2023, <https://iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- 22 “Iran Ready to Help Settle Caucasus Conflict: President”, *Tasnim News Agency*, October 5, 2023, <https://www.tasnimnews.com/en/news/2023/10/05/2966544/iran-ready-to-help-settle-caucasus-conflict-president> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- 23 Ruslan Rehimov, “Azerbaijan accelerates Zangezur corridor construction, opening vital transport routes”, *Anadolu Agency*, January 9, 2024, <https://www.aa.com.tr/en/europe/azerbaijan-accelerates-zangezur-corridor-construction-opening-vital-transport-routes/3104421> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

Aras Koridoru ise İran'ın, Zengezur Koridoru'ndan kaynaklanacak jeopolitik değişikliklere razı olmayacağını göstermek için önerdiği alternatif bir koridordur. Bu koridor, Zengezur Koridoru ile aynı istikamette olacaktır. Ancak Aras Irmağı'nın güney havzasından geçecektir.²⁴ Başka bir deyişle Zengezur Koridoru'nun aksine İran'ın Ermenistan ile sınır hattının Tahran denetimindeki tarafından geçmesi öngörülmüştür. Bu bakımdan İran'ın en kuzeyinde bulunan Doğu Azerbaycan bölgesinin arazisi kullanılacaktır. Zengezur Koridoru gibi Aras Koridoru da Orta Koridor'un bir parçası olmaya nazmet bir projedir.

Son olarak Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Zengezur Koridoru'na bir alternatif oluşturmak amacıyla Barış Kavşağı Projesi'ni önermiştir. Buna göre Paşinyan, otuz yıldır kapalı olan eski ulaşım yollarının açılmasının yanı sıra Azerbaycan ile Türkiye'nin bağlantısını sağlayacak yeni ulaşım yollarının inşasını da vâdetmiştir.²⁵ Egemenlik ve denetim haklarının ise bu yolların üzerinden geçeceği ülkelere ait olması gerektiğini beyan eden Paşinyan,²⁶ böylece Zengezur Koridoru'nun yarattığı egemenlik tartışmasını Ermenistan'ın lehine çözmeymiştir.

3.1. Siyasî Boyutu ve Etkileri

Zengezur Koridoru, Türkiye ve Azerbaycan'ı birbirine doğrudan bağlayacağı için Güney Kafkaslar'daki güç dengesinin Türkiye lehine değişeceği düşünülmektedir. Aralarındaki ilişkiyi Şuşa Beyannamesi ile stratejik müttefiklik düzeyine çıkararak bu iki ülke, Zengezur Koridoru marifetiyle üçüncü bir ülkeye gereksinim duymadan birbirine doğrudan bağlanabilecektir. Üstelik bu bağlantı, Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) son yıllardaki etkinliği sayesinde diğer Türk devletlerine de uzanacaktır. Bu imkân ve kabiliyetler, Zengezur Koridoru'ndaki ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerinin hızlı ve kolay yapılmasını sağlayacaktır.²⁷ Ancak Ermenistan topraklarından geçmesi öngörülen bu koridor, egemenlik tartışması yaratmıştır. Bu bakımdan Zengezur Koridoru üzerinde Ermenistan'ın bir tahakküm kurması, bölgedeki çatışma riskini artıracaktır. Azerbaycan ise bu riski ortadan kaldırmak için Ermenistan'ın koridor üzerindeki denetim iddiasını ısrarla reddetmektedir.²⁸ Üstelik Ermenistan'daki demir yollarını işletme imtiyazı, Rusya'ya aittir. Bu sebeple Ermenistan arazisinde, Zengezur Koridoru dâhilindeki

24 Aslanlı, a.g.m.

25 “Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkileri geliştirme sözü verdi”, *Kırım Haber Ajansı*, 14 Aralık 2023, <https://www.qha.com.tr/gundem/ermenistan-azerbaycan-ve-turkiye-ile-iliskileri-gelistirme-sozu-verdi-482801> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

26 “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”, *JAMnews*, November 2, 2023, <https://jam-news.net/crossroads-of-peace-project-of-the-government-of-armenia/> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

27 Tukazban Gasımova, Melis Erçin Yurcu, “Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan'ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin SWOT Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, S. 12 (2023): 11.

28 “President of Azerbaijan Ilham Aliyev was interviewed by local TV channels”, *The Azerbaijan State News Agency*, January 11, 2024, https://azertag.az/en/xeber/president_of_azerbaijan_ilham_aliyev_was_interviewed_by_local_tv_channels_video-2878477 [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

demir yolunun inşası ve işletmesi için Rusya'nın da rızası gerekecektir.²⁹ Öte yandan İran ve Ermenistan arasındaki kara sınırından geçmesi öngörülen koridor, bu iki ülke arasındaki bağlantıyı fiilî olarak kesecektir. Hâlbuki Güney Kafkaslar'da kasten oluşturulan Ermenistan devleti, bir tampon işlevi görerek soy, dil, din, kültür ve tarih bakımından bir olan Türkiye ve Azerbaycan'ın bütünlüşmesine engel olmaktadır. Bu ayrılıktan jeopolitik çıkarları doğrultusunda istifade eden İran ise Ermenistan'ı desteklemektedir. Ancak Zengezur Koridoru açıldığı takdirde söz konusu destek zinciri, kırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu yüzden İran, Zengezur Koridoru'nu jeopolitik çıkarları ve bölgesel büyük güç olma iddiasına yönelik belirgin bir tehdit olarak algılamaktadır.

Bu tehdidi henüz olgunlaşmadan bertaraf etmek isteyen İran, meseleye fiilen dâhil olmuştur. Bu doğrultuda, Aras Irmağı'nın İran topraklarında kalan havzasından geçecek alternatif bir koridoru Azerbaycan'a önermiştir. Aras Koridoru, Türkiye ve Azerbaycan'ı birbirine yine doğrudan bağlayacaktır. Bu bakımdan Zengezur Koridoru'nun açılmasını geciktiren ve engellemeye çalışan Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu sebebiyle ilk bakışta iyi bir alternatif olarak kabul edilebilecektir.³⁰ Ancak bu koridor, İran arazisinden geçmesi öngörüldüğünden dolayı başka bir tahakküme gebedir.³¹ Zira Türkiye ile Azerbaycan'ın Güney Kafkaslar'daki ortak çıkarları, bu defa İran'ın müsaade edeceği ölçüde korunacaktır. Nitekim İran, Aras Koridoru'na ilişkin Azerbaycan ile imzaladığı mutabakat muhtırasını "Azerbaycan'ın jeopolitik gerçeklerle uzlaşması" olarak görmüştür.³² Ancak bu görüş, aslında örtülü bir tehdidi de barındırmaktadır. Zira Türkiye, İran'ın denetimi dışında kalacak Zengezur Koridoru vasıtasıyla Hazar Denizi'ne ulaşarak bölgesel büyük güç olmak için oldukça önemli bir kazanım elde edecektir. Bu bakımdan İran'ın öne sürdüğü "jeopolitik gerçekler", Güney Kafkaslar'daki tahakkümünün devam etmesine yönelik bir argümandan ibarettir. Öte yandan Zengezur Koridoru, Üçlü Bildiri'de kayda geçmesine rağmen Aras Koridoru'na ilişkin herhangi bir uluslararası antlaşma mevcut değildir. Her ne kadar eski İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, bu koridorun açılması için teşebbüse geçse de İran ile Azerbaycan arasında yalnızca bir mutabakat zaptı imzalanmıştır.³³ Ancak Reisi, 2024'te yaşamını yitirdiğinden dolayı söz konusu mutabakatın geleceği de şimdilik belirsizdir. Üstelik Ermenistan, Azerbaycan ile bir barış antlaşması imzaladığı takdirde Türkiye de bu ülkeyle ilişkilerini normalleştirmeye başlayacağından

29 Üste, Sanılı Aydın, a.g.m., 272.

30 Vali Kaleji, "Construction of Highway and Railway Links Between Zangilan and Nakhchivan: The Views From Baku and Tehran", *Eurasia Daily Monitor*, C. 19, S. 66 (May 5, 2022), <https://jamestown.org/program/construction-of-highway-and-railway-links-between-zangilan-and-nakhchivan-the-views-from-baku-and-tehran/> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].

31 Dumlu, a.g.m., 46.

32 Kaleji, "The Views From Baku and Tehran".

33 Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, "Press Release of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the results of 2022", <https://mfa.gov.az/files/PR%20End-of%20Year%2028.12.2022%20%28EN%29.pdf> [Erişim Tarihi: 17.04.2024].

Aras Koridoru'nun kıymetiharbiyesi kalmayacaktır.³⁴ Nitekim Azerbaycan ile Ermenistan'ın 7 Aralık 2023'te ortaklaşa yayımladığı bir bildiri, barış çabalarının artık somutlaştığını işaret etmektedir. Zira iki ülke, egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerine saygı temelinde ilişkileri normalleştirme ve barış antlaşması imzalama niyetlerini bir kez daha ve üstelik aracıya ihtiyaç duymadan doğrulamıştır.³⁵

Ermenistan Başbakanı Paşinyan, barış niyetini ispatlamak ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmak amacıyla Barış Kavşağı Projesi'ni duyurmuştur. Bu projeyi, komşu ülkelere resmî bir teklif olarak götüreceğini de beyan etmiştir. Paşinyan, kara ve demir yollarından müteşekkil bir proje olan Barış Kavşağı'nın Hazar Denizi ile Akdeniz'i birbirine bağlayacak kısa ve verimli bir güzergâh olacağını iddia etmiştir.³⁶ Bu bakımdan yalnızca Zengezur Koridoru'na alternatif yollar önerilmemiştir. Bu sebeple Paşinyan'ın, bu proje sayesinde ülkesinin jeopolitik önemini artırmak suretiyle komşularını Ermenistan topraklarından geçecek yollara bağımlı hâle getirmeyi amaçladığı düşünülmektedir.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki siyasi etkinliğine karşı Ermenistan ve İran'ın birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin yalıtılan devlet niteliğinden sıyrıldığı iddia edilebilecektir. Öyleyse Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmak için Güney Kafkaslar'da takip edeceği dış politikasını Zengezur Koridoru'na dayandırmasının lüzumu üzerinde durulmalıdır. Zira taşıdığı risklere rağmen bu koridor vasıtasıyla Türkiye ile Azerbaycan, birbirine doğrudan bağlanabilecektir. Böylece Ankara'nın bir yandan Güney Kafkaslar'daki siyasî gücünü artıracığı, diğer yandan da Bakü aracılığıyla Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan'a da doğrudan kavuşabileceği öngörülmektedir. Üstelik bu sırada İran devre dışı kalırken Ermenistan da siyasî bakımdan baskılanacağı için Türkiye'nin bölgesel büyük güç olması için uygun hâl ve şartların oluşacağı düşünülmektedir.

3.2. Askerî Boyutu ve Etkileri

Ermenistan, Birinci Karabağ Savaşı'ndaki işgalleri sebebiyle yıllar boyunca bölgesel bir tehdit olarak görülmüştür. Nihayet İkinci Karabağ Savaşı ve ardından düzenlenen teröre karşı mücadele harekâtları sonucunda Karabağ sorunu çözüldükçe Ermenistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi gündeme getirilmiştir. Zira işgal ettiği bölgelerden çıkarılan Ermenistan'ı tecrit etmeyi sürdürmek, bu ülkeyi saldırgan dış politikadan vazgeçirmeyecektir. Oysa Zengezur Koridoru sayesinde Ermenistan, komşularıyla ilişkilerini iyileştirerek Güney Kafkaslar'da barış ve güven ortamının tesis edilmesine katkı sağlayacaktır.

34 Vali Kaleji, "Is the Aras Corridor an Alternative to Zangezur?", *The Central Asia-Caucasus Analyst*, February 6, 2024, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13788-is-the-aras-corridor-an-alternative-to-zangezur> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].

35 "Joint statement of the Presidential Administration of the Republic of Azerbaijan and the Office of the Prime Minister of the Republic of Armenia", *The Azerbaijan State News Agency*, December 7, 2023, https://azertag.az/en/xeber/joint_statement_of_the_presidential_administration_of_the_republic_of_azerbaijan_and_the_office_of_the_prime_minister_of_the_republic_of_armenia-2844029 [Erişim Tarihi: 03.05.2024].

36 "'Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.' Opinion from Yerevan".

Birinci Karabağ Savaşı'nda Karabağ bölgesinin Ermeniler tarafından işgal edilmesi sebebiyle Bakü ile Nahçıvan arasındaki demiryolu bağlantısı bölünmüştür. İran da yaklaşık 30 yıl boyunca Bakü ile Nahçıvan arasındaki ulaştırma ve taşımacılık faaliyetlerinin kendi toprakları üzerinden yapılmasına rıza göstermiştir. Bu bakımdan İran, aslında Zengezur Koridoru'nun açılmasına karşı değildir. Ancak Zengezur Koridoru'nun açılması amacıyla Azerbaycan ve Türkiye'nin güç kullanmasından endişe etmektedir. Zira bunun sonucunda İran ile Ermenistan arasındaki uluslararası sınırdaki geniş çaplı değişiklikler meydana gelecektir. Güney Kafkaslar'daki statükonun bozulmasına mani olmak isteyen İran, bu sebeple Zengezur Koridoru'na alternatif olarak Aras Koridoru'nu önermiştir. Bu koridor, İran topraklarından geçeceğinden ötürü Zengezur Koridoru'nun açılması amacıyla Ermenistan'ın güney topraklarına yönelik Azerbaycan'dan kaynaklanan askerî tehdit de bertaraf edilebilecektir.³⁷ Bu bakımdan İran'ın Aras Koridoru'nu önermesi, Ermenistan'ı korumaya yönelik uluslararası çabalarıyla uyumlu bir tutumdur.³⁸

Ermenistan'da Barış Kavşağı Projesi'ne ilişkin yapılan yorumlar, oldukça karamsar görünmektedir. Zira bölgedeki ülkelerin, Ermenistan dışında, bu projeye ihtiyacı olmadığına dair bir kanaat oluşmuştur. Özellikle Azerbaycan ve Türkiye'nin, Nahçıvan ile bağlantı kuracak bir yoldan ziyade Ermenistan'ın Sünik bölgesini ele geçirmeyi amaçladıkları iddia edilmektedir.³⁹ Ermenistan basını, sıklıkla gündeme getirilen bu iddialarla aslında Türkiye ve Azerbaycan'ın saldırgan devletler olduğuna dair uluslararası toplumda bir algı oluşturmaya çalışmaktadır. Böylece Türkiye ve Azerbaycan'ın Üçlü Bildiri gibi uluslararası bir metne kaydedilmiş ilgili madde uyarınca talep ettikleri koridorun meşruiyetini sorgulanabilir bir hâle getirmeyi ummaktadır.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki askerî etkinliğine karşı Ermenistan ve İran'ın yine birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin yalıtılan devlet niteliğinden sıyrıldığı ileri sürülebilecektir. Bu hâl ve şartlarda Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmak için Zengezur Koridoru'na ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Zira bu koridor vasıtasıyla Ermenistan, bölgesel iş birliğine dâhil edilerek kalıcı bir barışın temelleri atılacaktır. Nitekim Ermenistan'ı saldırgan politikalarından vazgeçirmenin yolu, bölgesel iş birliği sayesinde elde edeceği kazanımları görmesinden geçmektedir. Böylece Ankara, sert gücünün ardından yumuşak gücünü de kullanarak Güney Kafkaslar'da barışın tesis edilmesine katkı sağlayacaktır. Üstelik bu sırada Tahran'ın Erivan'a askerî yardımı da azalacağından dolayı Ermenistan artık Türkiye ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturamayacaktır. İran'ın askerî etkisi kırılırken Ermenistan da dizginlendiği takdirde Türkiye'nin bölgesel büyük güç olması için Güney Kafkaslar'da uygun hâl ve şartların oluşacağı düşünülmektedir.

37 Kaleji, "The Views From Baku and Tehran".

38 Silvia Boltuc, "Strategic Significance of the new Azerbaijan-Iran Railway Project: Shaping South Caucasus Geopolitics", *Persian Files*, Vol. 17, No: 1 (October 9, 2023), <https://www.specialeurasia.com/2023/10/09/azerbaijan-iran-railway/> [Erişim Tarihi: 28.12.2023].

39 "‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan".

3.3. Ekonomik Boyutu ve Etkileri

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin dışişleri bakanı olarak görev yapan Mevlüt Çavuşoğlu, Zengezur Koridoru hususunda aslında Ermenistan'ın daha istekli olması gerektiğini beyan etmiştir. Zira bölgesel ilişkilerden yoksun olan Ermenistan, Azerbaycan'ın aksine bu tür projelere daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Nitekim Azerbaycan, Ermenistan olmadan da bölgesel ilişkilerini sürdürebilme imkân ve kabiliyetine sahiptir.⁴⁰ Öte yandan Türkiye de hâlihazırda Bakü-Tiflis-Kars demiryolu başta olmak üzere çeşitli iş birlikleri sayesinde Güney Kafkaslar'daki ekonomik ilişkilere dâhil olabilmektedir.⁴¹ Bu bakımdan eğer Ermenistan, Zengezur Koridoru marifetiyle bölgesel iş birliğine imkân verirse kendisi de bundan ekonomik kazanç devşirebilecektir. Böylece Türkiye de Orta Koridor'un bir parçasını teşkil edecek Zengezur Koridoru sayesinde Güney Kafkaslar'daki jeoekonomik nüfuzunu daha da artırabilecektir. Üstelik koridor boyunca uzanacak demiryoluyla Bakü-Tiflis-Kars demiryoluna bir alternatif yaratılacaktır.⁴² Başka bir deyişle Tovuz bölgesinde ortaya çıkan jeoekonomik hassasiyet, bir tehlikeye gebe olduğu hâlde Azerbaycan ve Türkiye seçeneksiz kalmayacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye, daha pahalıya İran'dan aldığı doğal gazın yerine daha ucuza Azerbaycan'dan aldığı doğal gazın miktarını, gelecekte bu koridor vasıtasıyla artırarak İran'ın enerji tahakkümünü kırabilecektir.⁴³ Üstelik Zengezur Koridoru, aslında Avrupa'da ortaya çıkan enerji krizinin çözümüne yönelik makul bir fırsat olarak görülmektedir.⁴⁴ Türkiye, bu fırsatı değerlendirerek çözümün bir parçası olduğu takdirde Doğu ile Batı arasında muhkem bir köprü olmaya devam edecektir.

Zengezur Koridoru, bir yandan Güney Kafkaslar'daki iş birliğini artırırken diğer yandan da İran'ın bölgedeki ekonomik etkisini kıracaktır. Zira İran, 30 yıldır Azerbaycan-Nahçıvan bağlantısını sağladığından dolayı Türkiye'nin de Türk Dünyası ile ticaretine tahakküm ederek bölgedeki jeoekonomik nüfuzunu yoğunlaştırmıştır. Ancak şimdi, bu istikamette açılacak müstakil bir koridor sebebiyle Güney Kafkaslar'dan dışlanma olasılığıyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁵ Böylesi bir olasılığın gerçekleşmesini önlemek için önerdiği Aras Koridoru marifetiyle Güney Kafkaslar'daki jeoekonomik nüfuzunu tahkim etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim İran, kendi egemenliğindeki bu koridor sayesinde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticarî ilişkiler üzerindeki tahakkümünü sürdürebilecektir. Üstelik koridordaki demiryolu sayesinde Azerbaycan üzerinden Rusya ile bağlantı da kurabilecektir. Bu bağlantı, Rusya'nın başı çektiği Avrasya

40 “Mevlud Çavuşoğlu: Armenia should be more interested in opening of Zangezur corridor”, *Azernews*, April 4, 2024, <https://www.azernews.az/nation/224168.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].

41 “Head of Turkish Parliament's Delegation to NATO PA talks benefits of Zangezur corridor”, *Trend News Agency*, April 4, 2024, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3881549.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].

42 Gasımova, Erçin Yurcu, a.g.m., 7.

43 “Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki koridor Tahran'ı endişelendiriyor: Türk ülkeleri arasındaki ticarete kavşak olan İran bu özelliğini yitirebilir”, *BBC Türkçe*, 29 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55109473> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].

44 Gasımova, Erçin Yurcu, a.g.m., 11.

45 “Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki koridor Tahran'ı endişelendiriyor: Türk ülkeleri arasındaki ticarete kavşak olan İran bu özelliğini yitirebilir”.

Ekonomik Birliği ile ticarî ilişkiler kurulması bakımından İran için hayati bir önem taşımaktadır.⁴⁶ Öte yandan Zengezur Koridoru açılmadığı takdirde Aras Koridoru, bu defa Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi bakımından hayati bir önem taşıyacaktır. Zira Azerbaycan ile Nahçıvan arasında bağlantı sağlayarak Türkiye'ye açılacak bu koridor, Ermeni işgalinden kurtarılan Karabağ bölgesini kalkındırmak isteyen Bakü için adeta bir can damarı olacaktır. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev açıkça “*Bakü, Tahran ve Ankara yeni ulaştırma ve taşıma hattının kurucuları olacak.*” demiştir.⁴⁷ Bu resmî beyan, Azerbaycan'ın özel olarak Aras Koridoru'nu; genel olarak ise İran ile ilişkileri aslında ne kadar önemseydiğini de göstermektedir.

Söz konusu koridorlar vasıtasıyla Türkiye ve Azerbaycan, bir bakıma Ermenistan topraklarını atlayarak kendi aralarında ikinci bir yol oluşturacaktır. Hâl böyleyken bölgedeki ekonomik ilişkilerden dışlanmaktan endişe eden Ermenistan ise jeoekonomik önemini koruyabilmek amacıyla Barış Kavşağı Projesi'ni önermektedir. Bu proje, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ulaşımın, Ermenistan egemenliğindeki yollardan sağlanmasını öngörmektedir. Güney Kafkaslar'da jeoekonomik bakımdan merkez ülke olmayı tasarlayan Ermenistan, bu uğurda evvela komşularıyla barışçı ilişkiler kurması gerektiğinin bilinciyle hareket etmeye başlamıştır. Bu bakımda Ermenistan Başbakanı Paşinyan bu projeyi, İpek Yolu ile alakalı uluslararası bir konferansta tanıtarak⁴⁸ ülkesinin uluslararası çapta ilgi ve saygı görmesini; dahası, Çin'in kurguladığı Bir Kuşak Bir Yol Girişimi'nde rol almasını amaçlamıştır. Ancak Ermenistan da Barış Kavşağı kapsamında, Türkiye ve Azerbaycan'ı kendi topraklarından geçmeye mecbur bırakarak aslında bir tahakküm kurmanın peşindedir. Üstelik bu projeye Gürcistan da tevaccüh etmeyecektir. Zira hâlihazırda doğu-batı istikametindeki ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerini tekeline tutmaktadır.⁴⁹

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'da ekonomik nüfuz elde etme çabasına karşı Ermenistan ve İran'ın birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin yalıtılan devlet olmaktan çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Güney Kafkaslar'a yönelik politikasını Zengezur Koridoru temelinde inşa ettiği takdirde bu süreci, bölgesel büyük güç olarak tamamlayabileceği öngörülmektedir. Zira Türkiye bu koridor vasıtasıyla Azerbaycan'a, buradan da Hazar Denizi vasıtasıyla Türkistan'a doğrudan ulaşabilecektir. Böylece Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilere 30 yıldır tahakküm eden İran, devre dışı bırakılacaktır. Üstelik Zengezur Koridoru'yla oluşturulacak bu silsile, İran'ın Güney Kafkaslar'daki ekonomik nüfuzunu kırmakla kalmayacak; bunun yanı sıra Orta Koridor'un bir parçasını teşkil ederek İran'ı, Türkiye ile giriştiği bölgesel rekabetten alıkoyacaktır.

46 Kaleji, “The Views From Baku and Tehran”.

47 Kaleji, “The Views From Baku and Tehran”.

48 “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”.

49 “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”.

3.4. Toplumsal/Kültürel Boyutu ve Etkileri

Zengezur Koridoru'nun geleceği, Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın iktidarına sıkı sıkıya bağlıdır. Hâlbuki Paşinyan'ın iktidarı, güçlü muhalefet karşısında ciddi bir kırılma ve istikrarsızlık arz etmektedir. Bu bağlamda Ankara, Bakü ve Moskova, Ermenistan'da muhalefet eden milliyetçi ve muhafazakâr kesimin iktidarı ele geçirmesinden endişe etmektedir. Zira böyle bir durumda Ermenistan'ın, 2020'de imzalanan ateşkes antlaşmasına ya da bunun devamı niteliğindeki anlaşmalara uymayacağı düşünülmektedir. Nitekim Azerbaycan da bu olasılığı hesaba katarak Aras Koridoru'na tevccüh etmektedir.⁵⁰ Hâlbuki Zengezur Koridoru, Türkiye ile Azerbaycan arasında sosyoekonomik bütünleşmeye önyak olarak Türk toplumlarının sosyokültürel bakımdan kaynaşmasını da teşvik edecektir.⁵¹ Üstelik bu koridor sayesinde sağlanacak bölgesel iş birliği, Ermeni halkının da yararına olacaktır. Zira Ermenilerin yararına olsa da olmasa da Azerbaycan'ın her türlü teşebbüsünün, Ermenistan ve onun küresel destekçileri tarafından engellenmesi gerektiğine dair muzır bir kanaat Ermenistan'da yaygındır.⁵² Ancak Zengezur Koridoru sayesinde elde edilecek kazançlar, Ermeni Diasporası'nın ekonomik tahakkümünü kıracaktır. Ermenilerin ekonomik bakımdan diasporaya bağımlılığı son bulduğu takdirde diasporanın Ermenistan üzerindeki siyasî tahakkümü de zayıflayacaktır. Böylece Ermeniler, karşılıklı güven ve bölgesel iş birliğinin siyasî ve ekonomik yaşamlarına olumlu yansımaları idrak edeceğinden tarihî saplantılarından ve buna bağlı olarak ortaya çıkan saldırganlıktan vazgeçecektir. Öte yandan Ermenistan, Batı'nın baskısıyla da yüzleşmektedir. Buna göre Ermenistan, Ukrayna'daki Rus işgalinin Avrupa'yı etkileyen sonuçları sebebiyle Zengezur Koridoru'nun açılmasını artık geciktiremeyecektir. Zira Asya ile Avrupa arasında yeni bir ulaşım ve taşıma güzergâhına duyulan ihtiyaç had safhaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ermenistan, diasporanın iddia ettiği gibi gerçekten Batı'nın bir dostu olarak kendisini kabul ettirmek istiyorsa evvela Azerbaycan ile müzakere masasına dönmeli ve ardından ivedilikle Zengezur Koridoru'nun açılmasına müsaade etmelidir.⁵³

İran Türkleri, Tahran'ın Bakü ile ilişkilerini belirleyen başlıca amillerden biri olmuştur. İran'da nüfus sayımı, etnik kökene göre yapılmadığından ötürü İran Türklerinin kesin sayısı bilinmemektedir. Ancak 30-40 milyon dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycan Türkleri ile aynı etnik kökene mensup olan İran Türkleri, Tahran'ın Güney Kafkaslar'a ihtiyatlı bir şekilde yaklaşmasına sebep olmaktadır. Zira Tahran'ın en ciddi çekincesi, Azerbaycan Türkleri ile İran Türkleri arasındaki soy, dil, din, kültür ve tarih bağlarının bölgede müstakil

50 Kaleji, "The Views From Baku and Tehran".

51 Üste, Sanlı Aydın, a.g.m., 272.

52 Piotr Gawliczek, Khayal Iskandarov, "The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)", *Security and Defence Quarterly*, 41, No. 1 (2023): 50.

53 Stephen Blank, "Armenia Must Build the Zangezur Corridor", *The National Interest*, September 20, 2022, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/armenia-must-build-zangezur-corridor-204894> [Erişim Tarihi: 07.07.2024].

bir siyasî teşekkül için kullanılma ihtimalidir.⁵⁴ İran, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olduğu takdirde böyle bir ihtimalin gerçekleşmesini tetikleemesinden endişe etmektedir. Bu yüzden Zengezur Koridoru'nun açılmasını "jeopolitik gerçekler" perdesiyle engellemeye çalışmaktadır. Zira soy, dil, din, kültür ve tarih bakımından bir olan Türkiye ve Azerbaycan'ın kara bağlantısı da sağlayarak bütünlüşme yolunu açmaları, İran Türklerini de tahrik edebilecektir. Öte yandan İran içinde takriben 100 bin kadar da Ermeni nüfus vardır. Ancak bunlar, İran anayasasına göre azınlık statüsü kazanmıştır. Yani İran'daki Ermeniler, Türklerin aksine anayasal korumaya sahiptir. Bu sebeple Tahran, özellikle Ermeni diasporasının desteğini almak amacıyla hem İran'daki Ermeni nüfusa iltimas, hem de Ermenistan'a ihtimam etmektedir.⁵⁵ İran'ın Zengezur Koridoru'na alternatif olarak Aras Koridoru'nu önerirken bu gerekçelere de dayandığı iddia edilebilecektir. Zira İran, bu "iyi niyetli" girişimiyle aslında koridor meselesini çözüme kavuşturarak hem kendi bünyesindeki Türk nüfusu teskin etmeyi hem de Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır.

Ermenistan ise Barış Kavşağı Projesi ile bir bakıma kendisine yeni bir kimlik oluşturma gayretindedir. Batı'ya yaklaşarak Rusya'dan uzaklaşmayı amaçlayan Başbakan Paşinyan, bu projeye aslında Ermenilere de yeni bir yol açabilecektir. Bu suretle Ermenistan, özellikle yeni İpek Yolu'nun güzergâhında, doğu-batı ve güney-kuzey istikametlerinde bir kavşak hâline getirilebilirse Ermeniler de Rus boyunduruğundan kurtulmaya imkân bulacaktır. Öte yandan kendilerini iki Türk devletinin kısılcığında hissederek ulusal kimliklerini muhafaza ve müdafaa için saldırgan bir tutum belirleyen Ermeniler, komşularına karşı besledikleri olumsuz önyargıları Barış Kavşağı Projesi ile yeniden açılacak ulaşım ve iletişim yolları sayesinde yıkma fırsatını yakalayacaktır. Ancak bu proje, tersine bir etki de yaratabilecektir. Türkiye ile Azerbaycan'ın bağlantısı üzerinde oluşacak bir Ermeni tahakkümü, Türkler arasındaki kültürel birliğin kemâle ermesine mani olacaktır.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki kültürel etkinliğinden endişeye düşen Ermenistan ve İran'ın birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu hâl ve şartlar, Türkiye'ye biçilmiş yalıtkan devlet niteliğinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Buna karşılık olarak Türkiye'nin, bölgesel büyük güç olmak için Azerbaycan ile kültürel birlik sağlaması beklenmektedir. Böylesi bir birliğe giden en kısa yolun ise Zengezur Koridoru'ndan geçeceği düşünülmektedir. Zira taşıdığı risklere rağmen bu koridor vasıtasıyla Türkiye ile Azerbaycan, birbirine doğrudan bağlanabilecektir. Üstelik Ankara, yalnızca Azerbaycan Türkleriyle bir kültürel birlik sağlamayacak; aynı zamanda Bakü aracılığıyla Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan Türkleriyle de benzer bir birliğe adım atacaktır. Öte yandan bu beklentiler gerçekleştiği takdirde İran'ın Azerbaycan üzerindeki kültürel etkisi de kırılacağından ötürü Türkiye'nin bölgesel büyük güç olması için uygun sosyokültürel hâl ve şartların oluşacağı öngörülmektedir.

54 Mustafa Caner, "İran'ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 355.

55 Caner, a.g.m., 356.

4. Bölgesel ve Küresel Aktörler

SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkaslar'da meydana gelen güç boşluğundan İran da bölgesel çıkarları doğrultusunda istifade etmek istemiştir. Bu bağlamda Rusya ve Türkiye ile girdiği rekabet, İran'ın Güney Kafkaslar'a yönelik dış politikasında belirleyici etken olmuştur. Tahran, özellikle Türkiye ile Azerbaycan'ın bütünlüştürerek Güney Kafkaslar'da bir Türk bloku oluşturma ihtimalinden çekinmektedir. Bu ihtimal gerçeğe dönüştüğü takdirde İran'ın bölgedeki nüfuzunun kısıtlanacağı düşünülmektedir. Öyle ki Türkiye-Azerbaycan ittifakını bir tür "Turan" projesi olarak algılayan İran resmî makamları için Güney Kafkaslar'da beliren böylesi bir ihtimal, İran Türklerini de etkileyecektir. Bu sebeple İran, Karabağ sorununda Azerbaycan'ı açıkça desteklemekten imtina etmiştir. Zira Karabağ'ın kurtuluşu neticesinde Türkiye'nin Güney Kafkaslar'da üstünlük kurabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmıştır.⁵⁶ Nitekim İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında, Tahran'ın bu kaygısının bir kuruntudan ibaret olmadığı anlaşılmıştır. Bakü, Ankara'nın sağladığı sınırsız destekle Karabağ'ı kurtarıncaya Türkiye de Güney Kafkaslar'ı etkileyecek bir bölgesel büyük güç olduğunu ispatlamıştır. Üstelik Türkiye, ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri'ye dayanarak Zengezur Koridoru'nun açılması için çaba sarf etmektedir. Bu koridor aracılığıyla Türkiye, Azerbaycan ve ötesindeki Türk Dünyası'na doğrudan bağlanabileceğinden ötürü İranlı yöneticilerin siyasal bilinçaltında yaşattıkları İran-Turan çekişmesi de gün yüzüne çıkmıştır.⁵⁷ Bu sebeple İran, bölgedeki jeopolitik gerçekleri kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için Aras Koridoru'nu önermektedir.

Öte yandan Türkiye'nin Azerbaycan ile kurduğu ittifak sayesinde İsrail ile ilişkilerini düzeltme ihtimali de İran'ı endişelendirmektedir. Zira Bakü'nün arabuluculuğunda Ankara ile Tel Aviv'in yakınlaşması, Tahran'ın yalnızca Güney Kafkaslar'daki nüfuzunu değil Orta Doğu'daki nüfuzunu da tehdit edecektir.⁵⁸ İran'ın Güney Kafkaslar'daki politikasını belirleyen bir diğer etken ise Rusya'ya bağımlılığıdır. Rusya'nın özellikle Suriye'deki askerî varlığı ve Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyindeki veto yetkisi, İran için hayati bir öneme sahiptir. Bu sebeple İran'ın, Güney Kafkaslar'da Rusya'ya meydan okuyacak bir dış politika takip etmesi mümkün değildir. Hâl böyleyken İran'ın Güney Kafkaslar'da takip ettiği politika, Rusya'nın bu bölgeye yönelik politikasının iz düşümüdür.⁵⁹ Rusya, Güney Kafkaslar'ı kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin bu bölgeye nüfuz etmesini engellemeye çalışacağı öngörülmektedir. Bu bakımdan İran'ın Zengezur Koridoru'na karşı çıkması, Rus dış politikasıyla da uyumlu bir tutumdur.

Üçlü Bildiri sayesinde Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki nüfuzunu artırması, Rusya tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmamıştır. Zira Türkiye, bu bölgede artık Batı'nın bir müttefiki olarak hareket etmemektedir. Bilakis, kendi ulusal çıkarları için bağımsız bir aktör

56 Caner, a.g.m., 357.

57 Caner, a.g.m., 357-358.

58 Caner, a.g.m., 359.

59 Caner, a.g.m., 359-360.

olarak varlık göstermektedir.⁶⁰ Ancak yine de Rusya'nın Zengezur Koridoru'na yönelik tutumu olumlu olmayacaktır. Zira Türkiye, Zengezur Koridoru marifetiyle Güney Kafkaslar'daki ayağını sağlam basarsa Türkistan'a doğru da bir adım atabilecektir. Nitekim Türkistan da Rusya'nın kendi nüfuz alanı olarak gördüğü bir coğrafyadır. Üstelik Rusya, II. Karabağ Savaşı'ndaki tutumu sebebiyle Ermenistan kamuoyundaki itibarını kaybettiğinden ötürü Zengezur Koridoru'na temkinli yaklaşmaktadır.⁶¹ Ayrıca bu koridor, hem doğu-batı hem de kuzey-güney istikametlerinin kesişim noktası olacağı için Güney Kafkaslar da deyim yerindeyse Orta Koridor'un kalpgâhı hâline gelecektir.⁶² Ukrayna'daki Rus işgaline karşılık olarak Rusya'ya uygulanan uluslararası yaptırımların ardından Orta Koridor, Rusya'yı saf dışı bırakan bir alternatif olması hasebiyle hayati bir önem kazanmıştır. Bu bakımdan Zengezur Koridoru'nun açılması, Rusya'nın yararına olmayacaktır.

Karabağ'ın kurtuluş savaşına, Ermeni diasporası ve Batılı devletler doğrudan müdahale edememiştir. Ayrıca savaşın ardından başlatılan ateşkes sürecinde de etkili olamamışlardır. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri, Rusya'nın öncülüğünde hazırlanmıştır. Bu bildiriyle Türkiye de Karabağ'da birtakım sorumluluklar üstlenerek Güney Kafkaslar'da kazandığı nüfuzu tahkim etmiştir. Bu gelişmeler Batı'yı rahatsız etmiştir. Zira Minsk Grubu'nun eş başkanlarından ABD ve Fransa, bu yeni süreç dâhil edilmemiştir. Rusya ve Türkiye'nin artan etkisi, Ermenistan'ı da rahatsız etmiştir. Buna karşılık olarak Erivan, Minsk Grubu'ndaki diğer üyelerden destek almak için çabalamıştır.⁶³

5. Sonuç ve Beklentiler

Karabağ'daki Ermeni işgalinin gölgesinde 30 yıl boyunca fiilî varlığını sürdüren gayrimeşru ayrılıkçı otorite, Azerbaycan'ı hapseden Rusya-Ermenistan-İran kısıkcının tam merkezinde yer almıştır. Azerbaycan'ın Tovuz bölgesinden geçerek Batı'ya doğru açılan enerji ve ulaşım hatları, bu bakımdan kısıkcın kırılma noktası olarak kabul edilebilecektir. İkinci Karabağ Savaşı'nın arifesinde meydana gelen bu bölgeye yönelik saldırılar ise Azerbaycan'ın ulusal güvenliğine kasteden hayati bir tehlike oluşturmuştur. Bu sebeple Bakü, Ankara'nın da sınırsız desteğini alarak Karabağ'ı işgalden kurtarmak için askerî harekâtlar başlatmıştır. Bu süreçte iki müttefik, Tovuz bölgesinin arz ettiği önem ve hassasiyetin farkına varmıştır. Nitekim Karabağ Zaferi'nin ardından imzalanan ateşkes antlaşmasında, Azerbaycan'ın diplomatik başarısıyla bu bölgeye alternatif bir güzergâh yaratılması sağlanmıştır.

60 Cavid Veliyev, "Jeleznovodsk Bildirisi'nden Moskova Bildirisi'ne Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası", *Çıkmazdan Çözüm Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 323.

61 Asim Memmedov, Murteza Hasanoğlu, "Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2023): 340.

62 Anastasia Lavrina, "Zangezur Corridor: New Transport Route to Connect Europe and Asia", *Daily Sabah*, August 9, 2022, <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/zangezur-corridor-new-transport-route-to-connect-europe-and-asia> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].

63 Veliyev, a.g.m., 320.

Bu çalışmada, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma çabasının Güney Kafkaslar'daki yansımaları BGKT ile tahlil edilerek Zengezur Koridoru'nun bu bağlamda taşıdığı önem gösterilmiştir. Evvela “Türkiye, nasıl bölgesel büyük güç olabilir?” sorusuna kuramsal bir zeminde yanıt verilmiştir. BGKT'ye göre yalıtkan devlet olarak nitelendirilen Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Güney Kafkaslar'daki etkisini artırarak sonunda bölgesel büyük güç olabileceği bir yola girmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye'nin bölgedeki tarihî rakibi İran ve varlığını Türkiye'ye karşı hasmâne politikalarına borçlu olan Ermenistan, Güney Kafkaslar'da birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu sebeplerden ötürü güvenlik kompleksleri arasındaki sınır aşınmaya başlamıştır. Azerbaycan ile kurduğu stratejik müttefiklik sayesinde Güney Kafkaslar'daki etkisini artıran Türkiye, yalıtkan devlet olmaktan çıkmıştır. Önümüzdeki dönemde ise Zengezur Koridoru marifetiyle bölgenin en önemli aktörü olacaktır.

Zengezur Koridoru, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olabilmesi için hayati bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda “Türkiye ve Azerbaycan, Zengezur Koridoru'nun açılması hususunda niçin ısrar etmektedir?” sorusuna tarihsel perspektifle bir yanıt verilmiştir. Türkiye, bölgesel büyük güç olma çabasıyla İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Azerbaycan'a verdiği askerî ve diplomatik destek sayesinde Güney Kafkaslar'a nüfuz etmeyi başarmıştır. Nitekim Azerbaycan ile imzaladığı Şuşa Beyannamesi, Türkiye'nin bölgedeki gücünü perçinlemiştir. Üstelik böylece ateşkes antlaşmasının tarafları arasında yer almamasına rağmen Zengezur Koridoru'nun açılması hususundaki talebine meşruiyet kazandırmıştır. Tovuz'daki güzergâha alternatif olarak tasarlanan Zengezur Koridoru, bu bakımdan Azerbaycan'ı hapseden kısılcın başka bir kırılma noktası olmaya namzettir. Zira bu koridor sayesinde Azerbaycan, kara ve demir yollarıyla doğrudan Türkiye'ye bağlanabilecektir. Ancak koridorun iki yakasında yer alan Ermenistan ve İran, bu tasarımı kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda tevîl ederek alternatif çözümler üretmişlerdir.

Zengezur Koridoru'na karşı İran, Aras Koridoru'nu; Ermenistan ise Barış Kavşağı Projesi'ni önermektedir. Bu alternatifler, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma amacı doğrultusunda kapsamlı bir karşılaştırmaya muhtaçtır. Nitekim bu çalışmada “Zengezur Koridoru ve alternatiflerinin siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel boyutları ve etkileri nelerdir?” sorusuna yanıt verilmiştir. Sonuç itibarıyla siyasî ve askerî bakımdan taşıdığı birtakım risklere rağmen Zengezur Koridoru'nun, alternatiflerine göre Türkiye için daha yararlı olacağı tespit edilmiştir. Zira bu koridor vasıtasıyla Türkiye, Güney Kafkaslar'daki siyasî gücünü pekiştirecektir. Öte yandan bu suretle tarihî rakibi İran'ı devre dışı bırakarak bölgedeki ekonomik nüfuzunu temin edebilecektir. Bu sırada Ermenistan'ı da baskılayarak mutedil bir tutum belirlemeye ve iş birliği yapmaya zorlayacaktır. Son olarak Azerbaycan ile mevcut kültür birliğini tahkim etmekle kalmayacak; bunun yanı sıra Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan ile mevcut tarihî bağlarını çeşitlendirmeye imkân bulacaktır. Bu hâl ve şartlar sayesinde Türkiye'nin bölgesel büyük güç olabileceği öngörülmüştür. Nitekim çalışmaya yön veren “Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Türkiye'nin büyük güç olma çabasına nasıl katkı sağlar?” sorusu da aslında

kapsamlı bir biçimde yanıtlanmıştır. Böylece “Zengezur Koridoru, taşıdığı bazı risklere rağmen Türkiye’nin bölgesel büyük güç olmasına daha fazla katkı sağlayacaktır.” şeklinde oluşturulan hipotez sınınmış ve ulaşılan bulgulara dayanılarak doğrulanmıştır.

Bu çalışmada son olarak bölgesel ve küresel aktörler, şu soruların rehberliğinde incelenmiştir: Bu aktörlerin çıkarları ve öncelikleri nelerdir? Siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel güç ve etkileri nelerdir? Bu bağlamda uyguladıkları strateji ve politikalar nelerdir? Evvela Türkiye’nin bölgedeki tarihî rakibi İran, hem iç hem de dış sebeplerden ötürü Güney Kafkaslar’da bir Türk etkisinin oluşmasını engelleyebilmek için Zengezur Koridoru’na karşı çıkmaktadır. İç sebepler arasında, İranlı yöneticilerin siyasal bilinçaltında yaşattıkları “İran-Turan” çekişmesi ve bu bağlamda ciddi bir tehdit olarak gördükleri İran Türkleri sayılabilecektir. Dış sebeplerden biri Bakü aracılığıyla Ankara ile Tel Aviv arasında tesis edilebilecek iyi ilişkiler iken diğeri ise Moskova’nın İran dış politikasına tahakküm etmesidir. Nitekim Rusya, Güney Kafkaslar’ı kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’nin Güney Kafkaslar’daki etkisine bir dereceye kadar göz yumabilse bile Türkistan’ı da kendi nüfuz alanı olarak gördüğünden ötürü bir sonraki adımın bu coğrafyaya doğru atılmasına razı olmayacaktır. Öte yandan Ermenistan ise mağlup devlet olarak üstlendiği taahhütleri yerine getirmemek için direnmektedir. Bölgedeki yalnızlığını, Batılı güçlerden destek alarak gidermeyi ummaktadır. Ancak Batı, İkinci Karabağ Savaşı ve ateşkes sürecinde müdahil olamadığından dolayı Güney Kafkaslar’daki etkisini Türkiye ve Rusya lehine kaybetmiştir.

Türkiye, bölgesel büyük güç olmak amacıyla İran’ın Güney Kafkaslar’daki tahakkümünü engellemek için çabalayacaktır. Bu bağlamda Aras Koridoru açılrsa dahi Zengezur Koridoru’nun da açılması için Üçlü Bildiri gibi resmî bir antlaşmada yer alan ilgili maddenin işletilmesine yönelik bir politika takip edecektir. Böylece hem meşruiyetten ödün vermeyecek hem de Ermenistan’ı iş birliği ve barışa zorlayacaktır. Ancak Zengezur Koridoru, yalnızca Ermenistan’ın egemenliğinde olduğu hâlde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağlantı verimsiz olacaktır. Bu hâl ve şartlarda Ermenistan ise Avrupa Birliği’nde (AB) kendisine destek aramayı sürdürecektir. Buna karşılık olarak Türkiye için bölgesel ilişkiler öncelikli olacaktır. Bu doğrultuda Azerbaycan ile kurduğu stratejik müttefikliğe dayanarak Güney Kafkaslar’daki güç dengelerini kendi lehine şekillendirmeye gayret edecektir. Öte yandan Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, Türkiye’nin Güney Kafkaslar’da etkin bir dış politika uygulayarak bölgesel büyük güç olması için fırsatlar sunmaya devam edecektir. Zira Moskova’nın bu bölgedeki etkisi, savaş sebebiyle bir yandan kendiliğinden azalırken diğeri yandan da başkaları tarafından azaltılacaktır. Orta Koridor’un artan önemi, bu denklemi işaret etmektedir. Bu beklentiden hareketle Zengezur Koridoru’nun Orta Koridor’un bir parçası olarak küresel ölçekte vâdettiği fırsatlar ve bununla beraber tetikleyeceği risk ve tehditlerin de kapsamlı bir analize tâbi tutulması gerekli görülmektedir. Zira böyle bir analiz, bölgesel ölçekli bu çalışmayı tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- H.D., G.Ş.; Veri Toplama- H.D., G.Ş.; Veri Analizi/Yorumlama- H.D., G.Ş.; Yazı Taslağı- H.D., G.Ş.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- H.D., G.Ş.; Son Onay ve Sorumluluk- H.D., G.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- H.D., G.Ş.; Data Acquisition- H.D., G.Ş. ; Data Analysis/Interpretation- H.D., G.Ş.; Drafting Manuscript- H.D., G.Ş.; Critical Revision of Manuscript- H.D., G.Ş.; Final Approval and Accountability- H.D., G.Ş.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

- “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”. *JAMnews*. November 2, 2023. <https://jam-news.net/crossroads-of-peace-project-of-the-government-of-armenia/> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı”. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev. 10 Noyabr 2020. <https://president.az/az/articles/view/45923> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].
- “Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki koridor Tahran’ı endişelendiriyor: Türk ülkeleri arasındaki ticarete kavşak olan İran bu özelliğini yitirebilir”. *BBC Türkçe*. 29 Kasım 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55109473> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].
- “Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkileri geliştirme sözü verdi”. *Kırım Haber Ajansı*. 14 Aralık 2023. <https://www.qha.com.tr/gundem/ermenistan-azerbaycan-ve-turkiye-ile-iliskileri-gelistirme-sozu-verdi-482801> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Head of Turkish Parliament’s Delegation to NATO PA talks benefits of Zangezur corridor”. *Trend News Agency*. April 4, 2024. <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3881549.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].
- “Iran Ready to Help Settle Caucasus Conflict: President”. *Tasnim News Agency*. October 5, 2023. <https://www.tasnimnews.com/en/news/2023/10/05/2966544/iran-ready-to-help-settle-caucasus-conflict-president> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Joint statement of the Presidential Administration of the Republic of Azerbaijan and the Office of the Prime Minister of the Republic of Armenia”. *The Azerbaijan State News Agency*. December 7, 2023. https://azertag.az/en/xeber/joint_statement_of_the_presidential_administration_of_the_republic_of_azerbaijan_and_the_office_of_the_prime_minister_of_the_republic_of_armenia-2844029 [Erişim Tarihi: 03.05.2024].
- “Mevlud Çavuşoğlu: Armenia should be more interested in opening of Zangezur corridor”. *Azernews*. April 4, 2024. <https://www.azernews.az/nation/224168.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].
- “Pashinyan ready to resume rail service between Armenia, Azerbaijan, Turkey thru Crossroads of Peace Project”. *Interfax*. December 14, 2023. <https://interfax.com/newsroom/top-stories/97612/> [Erişim Tarihi: 27.03.2024].
- “President of Azerbaijan İlham Aliyev was interviewed by local TV channels”. *The Azerbaijan State News Agency*. January 11, 2024. https://azertag.az/en/xeber/president_of_azerbaijan_ilham_aliyev_was_interviewed_by_local_tv_channels_video-2878477 [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf> [Erişim Tarihi: 19.05.2024].

- “Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa [Erişim Tarihi: 18.05.2024].
- “Unrecognized Nagorno-Karabakh statelet to cease to exist by next Jan. 1”. *Anadolu Agency*. September 28, 2023. <https://www.aa.com.tr/en/world/unrecognized-nagorno-karabakh-statelet-to-cease-to-exist-by-next-jan-1/3002766> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].
- Ataman, Muhittin, Ferhat Pirinççi. “Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 2021, 17-37.
- Aslanlı, Kenan. “Zengezur Koridoru mu Aras Koridoru mu?”. *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*. 7 Temmuz 2023. <https://iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. “Press Release of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the results of 2022”. <https://mfa.gov.az/files/PR%20End-of%20Year%202023.12.2022%20%28EN%29.pdf> [Erişim Tarihi: 17.04.2024].
- Blank, Stephen. “Armenia Must Build the Zangezur Corridor”. *The National Interest*. September 20, 2022. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/armenia-must-build-zangezur-corridor-204894> [Erişim Tarihi: 07.07.2024].
- Boltuc, Silvia. “Strategic Significance of the new Azerbaijan-Iran Railway Project: Shaping South Caucasus Geopolitics”. *Persian Files*. Vol. 17. No: 1 (October 9, 2023). <https://www.specialeurasia.com/2023/10/09/azerbaijan-iran-railway/> [Erişim Tarihi: 28.12.2023].
- Buzan, Barry, Ole Wæver. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Caner, Mustafa. “İran’ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 2021, 349-366.
- Dumlu, Hakan. “İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan’ın Güvenliği”. *MSÜ Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN) Bülteni*. S. 6 (Ekim 2022): 40-47.
- Gasımova, Tukazban, Melis Erçin Yurcu. “Zengezur Koridoru’nun Azerbaycan’ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin SWOT Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*. S. 12 (2023): 1-15, DOI: 10.58627/dpuiibf.1172010.
- Gawliczek, Piotr, Khayal Iskandarov. “The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)”. *Security and Defence Quarterly*, 41, No. 1 (2023): 36-53. DOI: 10.35467/sdq/161993.
- Güler, Mehmet Çağatay. “Tovuz Sınırında Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Çatışma”. *SETA Perspektif*. S. 292 (Temmuz 2020).
- Kaleji, Vali. “Construction of Highway and Railway Links Between Zangilan and Nakhchivan: The Views From Baku and Tehran”. *Eurasia Daily Monitor*. C. 19. S. 66 (May 5, 2022). <https://jamestown.org/program/construction-of-highway-and-railway-links-between-zangilan-and-nakhchivan-the-views-from-baku-and-tehran/> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- _____. “Is the Aras Corridor an Alternative to Zangezur?”. *The Central Asia-Caucasus Analyst*. February 6, 2024. <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13788-is-the-aras-corridor-an-alternative-to-zangezur> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- Lavrina, Anastasia. “Zangezur Corridor: New Transport Route to Connect Europe and Asia”. *Daily Sabah*. August 9, 2022. <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/zangezur-corridor-new-transport-route-to-connect-europe-and-asia> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].

- Memmedov, Asim, Murteza Hasanoğlu. “Hazar Denizi’nden Akdeniz’e Zengezur Koridoru”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. C. 6. S. 2 (2023): 334-344. <https://doi.org/10.33712/mana.1305013>.
- Rehimov, Ruslan. “Azerbaijan accelerates Zangezur corridor construction, opening vital transport routes”. *Anadolu Agency*. January 9, 2024. <https://www.aa.com.tr/en/europe/azerbaijan-accelerates-zangezur-corridor-construction-opening-vital-transport-routes/3104421> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- Şahin, Güngör. “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu’nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler”. *Güvenlik Stratejileri*. C. 16. S. 36 (2020): 873-914.
- Şimşek, Oğuz. “Zengezur Bölgesi”. *International Cappadocia Scientific Research Congress Full Text Book-II, 17 December 2021*. ed. Hüseyin Demirel. Nevşehir: IKSAD Global Publishing House, 2021, 129-145.
- Üste, Ahmet Nazmi, Ülviyye Sanılı Aydın. “Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru’nun Önemi”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 20 (Özel Sayı, 2022): 261-274. DOI: 10.18026/cbayarsos.1120774.
- Veliyev, Cavid. “Jeleznovodsk Bildirisi’nden Moskova Bildirisi’ne Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 2021, 301-324.

Haritalar

- “Zəngəzur”. *Vikipediya*. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karabakh-Map-Zangezur.svg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].
- Zengezur Koridoru. *TRT Haber*. <https://trthaberstatic.cdn.wp.trt.com.tr/resimler/1590000/zengezur-1591891.jpg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].